

- 5 Wen, Z., & Li, B. (2024), Learning to Unify Audio, Visual and Text for Audio-Enhanced Multilingual Visual Answer Localization. arXiv preprint arXiv:2411.02851. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.02851>
- 6 Baños, R., & Díaz-Cintas, J. (2024), Exploring new forms of audiovisual translation in the age of digital media: cybersubtitling and cyberdubbing. *The Translator*, 30(1), pp. 129-144. <https://doi.org/10.1080/13556509.2023.2274119>
- 7 Talaván, N., & Rodríguez-Arancón, P. (2024), Subtitling short films to improve writing and translation skills. *Revista Española de Lingüística Aplicada/Spanish Journal of Applied Linguistics*, 37(1), pp. 57-82. <https://doi.org/10.1075/resla.21032.tal>
- 8 Varela, F. C. (2002), Models of research in audiovisual translation. *Babel*, 48(1), pp. 1-13. <https://doi.org/10.1075/babel.48.1.01cha>
- 9 Ya-ru, L. I. U. (2024), A Study of English Translation Strategies of Subtitles of the Domestic Animated Film Chang'an from the Perspective of Eco-translatology. *Journal of Literature and Art Studies*, 14(3), pp. 220-225. <https://doi.org/10.17265/2159-5836/2024.03.007>
- 10 Movlanova R.M. (2024), Translation of subtitles in films and TV shows: linguistic and pragmatic features. *О ‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari*, pp. 360-363. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14543634>
- 11 Dewi, I. G. A. A. S., Pramestya, A., Putera, L. J., & Wardana, L. A. (2024), An analysis of subtitling strategy on Netflix documentary films “Our Planet”. *Didaktik: Jurnal Ilmiah PGSD STKIP Subang*, 10(1), pp. 81-90. <https://doi.org/10.36989/didaktik.v10i1.2553>
- 12 Kapsaskis, D. (2024), Creative subtitling as film-transformative practice: From immersion to amazement in Edgar Pêra’s *The Baron*. *Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators’ Journal*, 69(1), pp. 155-173. <https://doi.org/10.7202/1113945ar>
- 13 Albarakati, M. (2024), Arabic audio-visual translation censorship: A corpus study of subtitles of three films. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 7(1), pp. 51-61. <https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.1.5>
- 14 Nettebeck H.W. (2024), Investigating the Potential for collaboration between translators and filmmakers in the subtitling of foreign films. *Journal of audiovisual translation*, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 12-13, <https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.269>
- 15 Tuuli Ahonen. (2024), Subtitling without context. *Journal of audiovisual translation*, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 10-16, <https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.276>

Материал поступил в редакцию журнала 16.01.2025

MFTAP 16.01.11

DOI: [10.59102/kufil/2025/iss1pp136-150](https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss1pp136-150)

К.К. Садирова¹, Р.Б. Жазыкова¹

¹Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан Республикасы

ОНОМАСТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ДИСКУРСТЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Мақалада ономастика мәселелерін дискурстық аспектіде зерттеудің негіздемесі берілді. Жұмыстың мақсаты – ономастика мәселелерін дискурстық әрекет ретінде қарап, онимдерді шынайы өмірдегі үдеріс және сол үдерістің нәтижесі деп зерттеу. Негізгі бағыты: ономастикалық дискурс, идеясы: оним – дискурстық бірлік, оның дискурстық өрісі, тілдік санада жағдаятқа сай өзектелуі әртүрлі. Ғылыми және практикалық маңыздылығы: онимдердің дискурстық сипаты, дискурстық өрісі, «сығымдалған мәтін» терминдерінің анықталуы, сипатталуы, талдау үлгісінің берілуі. Зерттеуде дискурс талдау әдісі оним (Ұмай) мазмұнында сақталған «сығымдалған мәтіндердің» дискурстық әрекетте ашылуын түсіндіруде пайдаланылды. Негізгі нәтижелері: онимдердің дискурстық өрісі мына

бөліктерден құралады: атау беруші – атаудың өзі – атауды қабылдаушы – ономастикалық атауға қатысты дискурс-мәтін. Дискурстық өріске ономастикалық атауға негіз болған, оны түсінуге, қабылдауға тірек мәтіндер енеді. Ониммазмұнында бекіген, дискурста тасымалданатын білім коммуниканттарға түсінікті болғанда ғана дискурстық сипат алады. Бұл кезде дискурстық тәжірибе де маңызды. Зерттеудің құндылығы: онимдерді дискурстық аспектіде зерттеу нәтижелері дискурсология, ономастикағылымын жаңа тұжырыммен толықтырады. Практикалық маңызы: онимдердің дискурстық өрісі, жағдаятқасай өзектелуін талдау нәтижелері осы бағыттағы зерттеулерге жарамды.

Кілт сөздер: дискурс, ономастика, оним, дискурстық тәжірибе, дискурстық өріс, атау.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Ономастика мәселелері қазақ тіл білімінде құрылымдық және танымдық аспектіде біршама зерттелген. Ғылымның бір орында тұрмайтыны анық, тіл білімі де зерттеу парадигмасының антропоэекті сипатқа ауысуына байланысты өзінің зерттеу нысанын жаңа қырынан қарастыра бастады. Сондай жаңа бағыттың бірі – дискурс теориясы. Қазақ тіл білімінде дискурс терминінің анықталуына қатысты көзқарастар бірдей емес, дегенмен бұл термин ғылыми зерттеулерде орныққанын, дискурстық зерттеулер үлесі арта бастағанын аңғаруға болады. Бұл тілді статикалық қырынан емес, динамикалық, нақтырақ айтқанда, тілдің сөзге айналған сәтіндегі сипатын зерттеуге назар аударылуымен түсіндіріледі. Оның үстіне динамикадағы тілді немесе сөз әрекетін тілден тыс мәнбірлермен (экстралингвистикалық факторлармен) бірге алып зерттеу керек. Онимдерді дискурстық бірлік деп қарастыруға болады. Себебі олар да сөз әрекетінде қарым-қатынасқа түсушілер арасында туындаған коммуникативтік қажеттілікті қанағаттандырып, коммуниканттардың мақсат-ниетіне сай жұмсалып, дискурс бірлігі ретінде танымдық білімді тасымалдайды. Ономастикалық атаулар – дискурс өнімі (оның аталуының уәжі мен түсіндірмесі бар) және дискурс түзуге шикізат (ономастикалық атауға қазықталған білімдерге, мәтінге сүйеніліп қарым-қатынас жүзеге асады).

Дискурс пен мәтінді ғылыми зерттеулерде өзара тең ұғым ретінде де, өзара сабақтасқан, бірақ әр бөлек ұғым ретінде де қарастырады. Біз мақаламызда дискурсты мәтінсіз жүзеге аспайтын және өнімі де мәтін болатын, коммуникацияға қатысушылардың сөз сөйлеудегі мақсат-ниеттеріне сай әрі тілден тыс мәнбірлерді ескеріп құрылатын сөз әрекеті деп түсінеміз. Біз В.Красныхтың [1,53] ізімен дискурс деп үдеріс ретіндегі әрекеттің өзін де, сол үдеріс, яғни әрекет нәтижесінде түзілген мәтіндер жиынтығын да атаймыз.

КІРІСПЕ

Е.С. Кубрякова [2, 33] адамзат тілінің әлемді қабылдау мен оны түсінуді ұйымдастыратын және реттейтін қасиетке ие екенін көрсетіп, тілдің бұл қасиетінің тіл бірліктерінде бекітілетінін атайды. Осы ойға сүйенсек, ономастикалық атаулар да әлемді кеңістіктік қабылдаудың көрінісі болып саналады. Олардың мағыналарында, мәдени мазмұнында сол елдің әлемді қалай қабылдағанынан хабар беретін білім сақталады.

Ономастикалық атаулардың пайда болуы немесе атау ретінде берілуі кездейсоқ болмайды. Кез келген атаудың қойылу себептері бар. Ол себептер адам танымында орныққан біліммен сабақтасады. Басқаша айтқанда, өмірдің адам басынан өткізген қандай да бір шындығы санада қорытылып, таным үдерісі нәтижесінде бір нысанның атауы болып беріледі. Басқаша айтқанда, шындықты санада екінші қайтара бейнелейді. Әлемді қабылдау көрінісі ретінде ономастикалық атаулар әлеуметтік әрекеттесу нәтижесі де болып санала алады.

Жұмыстың *мақсаты* – ономастика мәселелерін дискурстық әрекет ретінде қарап, онимдерді шынайы өмірдегі үдеріс және сол үдерістің нәтижесі деп зерттеу. Мақсатқа сай мынадай *міндеттер* көзделді: 1) онимдерді дискурстық бірлік ретінде талдауға қажетті ғылыми айналымдағы тұжырымдарды жинақтап, соның негізінде бір онимді талдау

мақсатында анықтау, 2) таңдалған онимнің дискурстық өрісіне енетін дискурс-мәтіндерді жинақтау, 3) ономастикалық дискурс терминін анықтау, нақтылау. Зерттеу *нысаны* – дискурстық бірлік ретіндегі «Ұмай» оними. Зерттеу *болжамы*: оним – дискурстық бірлік, оның дискурстық өрісі, тілдік санада жағдаятқа сай өзектелуі әртүрлі. Зерттеудің *маңыздылығы* онимдердің дискурстық сипаты, дискурстық өрісі, «сығымдалған мәтін» терминдерінің анықталуы мен сипатталуы, «Ұмай ана» онимін талдау үлгісінің берілуі, «Ұмай» онимінің тілдік санада өзектелуін анықтауға арналған сауалнама жүргізіліп, талдау нәтижесінің ұсынылуымен байланыстырамыз.

Бізономастикалық дискурс деген тіркесті терминдік мәнде қолдана отырып, оны былайша анықтауды ұсынып жүрміз: онимдердің мазмұнында бекіген білімнің (атаудың қойылу уәжі мен атауды қабылдаушыда оны түсінуге түрткі білімнің) нақты коммуникативтік жағдаятқа сай өзектелуі. Онимдер дискурста өз мағынасына жинақтап сақтаған этностың тарихын, мәдениетін, дүниетанымын қарым-қатынасқа түсушілерге жеткізіп отырады. Бұл кезде онимдер мәдени мазмұны қарым-қатынасқа түсушілер тарапынан зерделенеді, уақыттың талабына сай, құндылықтар өзгерісіне сай ол мазмұн өзгеріп отыруы ықтимал, атау жаңа мәнді арқалауы не бастапқы мәнін сақтап жеткізуі ықтимал. Қалай болғанда да ономастикалық атаулар уақыт пен қоғамдық өзгерістер ықпалына ұшырап отырады. Бұл үдеріс ғылыми зерттеулерде беріліп те жүр [3,143].

Ономастикалық атауларды дискурстың негізгі бірліктері деп тануға болады, олар сөз әрекеті барысында жағдаятқа сай өзі тасымалдап жүрген білімді дискурс қатысушыларының қабылдауына, түсінуіне, зерделеуіне мүмкіндік береді. Ұсынылып отырған мақаланың *өзектілігі мен жаңалығы* да осымен, яғни ономастикалық атауларды дискурс бірлігі деп танумен, олардың өз мағынасында «бүккен» ақпараттарын (мәтінді/білімді) қарым-қатынаста түсіну мәселелерімен сабақтастықта анықталады.

Зерттеуде ономастикалық атауларды дискурстық талдау негізінде дискурс бірлігі деп танып, оған қазықталған мәтіндерді екі сипатта қарастырамыз: ономастикалық атаудың берілуіне негіз болған мәтін немесе білім, сондай-ақ ономастикалық атауды түсінуге, зерделеуге жағдай жасайтын мәтін не білім. Ономастикалық мәселелердің дискурстық сипаты дегенде біз «атауды беруші (тіл иесі - халық) – атау (ономастикалық бірлік) – атауды қолданушы (тілді пайдаланушы) – сөйлеу жағдаятында ономастикалық атаудың қандай мағынада қолданылып тұрғанын айқындайтын мәтін не білім» тізбегіндегі атауды түсінеміз. Ономастикалық атаудың сөз әрекетінде жандануы (сөйлеуші тарапынан аталуы мен тыңдаушы тарапынан түсінілуі) дискурс деп ұғынылып, дискурстық сипаты атауларға байланысты мәтіндердің (білімнің) әрекеттесуі деп қабылданады. Ал ономастикалық атауға қатысты барлық мәтіндер дискурстық өріс деп аталады. Ономастикалық атаудың мазмұнында бекіген, дискурста тасымалданатын білім қарым-қатынасқа қатысушылар тарапына түсінікті болғанда ғана дискурстық сипатқа ие болады. Бұл кезде қарым-қатынасқа түсушілердің дискурстық тәжірибесі маңызды болып саналады. Ономастикалық атауларды дискурстық аспектіде зерттеу қазақ тіл ғылымында қолға алынғанымен, жеткілікті деңгейде емес. Сондықтан аталған мәселе өзекті.

Ғалымдарды қызықтыратыны –білімдердің тілде қалай сақталып, дискурста қалай тасымалданатыны мен қарым-қатынас барысында ол білімнің қалай ашылып, танылатынын анықтау. Бұл біздің зерттеуімізде нақты «Ұмай» ониміне қатысты таңдалып отыр. Бұл онимді таңдау себебіміз мынадай: 1) қазақтың салт-дәстүрінде күні бүгінге дейін «Ұмай анаға» сену келін түсіру кезінде от басына апарып, келіннің бетіне май жағу ырымының сақталуы, 2) «Ұмай» ониміне қатысты түрлі мазмұндағы мәтіндердің мол болуы, біз олардың 9 түрін талдау материалы ретінде пайдаландық. Сәйкесінше, ғылыми зерттеулерде бұл мақсатқа сай түрлі әдістер қолданылып жүр.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Ономастика мәселелерін дискурс теориясы тұрғысынан зерттеген Ж.О.Тектіғұл [4], Г.Б.Мадиева [5], Б.Нитлинг [6], М.В.Горбаневский [7] т.б. ғалымдардың еңбектеріндегі тұжырымдар мақаламыздың теориялық және методологиялық базасын құрады.

Г.Б.Мадиеваның көрсетуінше, Қазақстанда ономастика мәселелеріне қатысты қорғалған докторлық және кандидаттық диссертациялар саны 1949-2015 жылдар аралығында 100-ден асқан және ономастикалық мәселелер функционалды-прагматикалық (Е.А.Керімбаев, И.С.Карабулатова, И.В.Крюкова, Н.В.Васильева т.б.), психолінгвистикалық (И.С.Карабулатова, Е.Л.Березович, Л.М.Дмитриева, И.В.Крюкова, М.Е.Новичихина, В.И.Супрун т.б.), әлеуметтік лингвистикалық (З.К.Ахметжанова, Г.Алдаберген, О.Б.Алтынбекова, М.К.Исаев, С.И.Исабеков, А.Е.Карлинский, М.М.Копыленко, Ж.Смагулова, С.Ю.Сон, Э.Д.Сулейменова, Б.Х.Хасанов, В.А.Никонов, А.В.Суперанская, В.И.Супрун, Т.Д.Жанұзақов т.б.), этнолінгвистикалық және лингвомәдени (М.В.Горбаневский, Н.А.Бердяев, А.А.Абдрахманов, Г.Б.Мадиева, Е.А.Керімбаев т.б.), когнитивтік (Т.Жанұзақов, Т.Қоныров, Е.Керімбаев, Г.Б.Мадиева т.б.) тұрғыдан қарастырылған. Г.Б.Мадиева ономастиканың аталған бағыттарын саралай отырып, олардың әрбірінің негізгі зерттеу мәселелерін нақты санамалап көрсетеді. Ғалымның көрсетуінше, онимдерді функционалды-прагматикалық тұрғыдан зерттеу дегеніміз – әртүрлі сөздегі онимдердің қолданыс ерекшелігін анықтау [9, 6], түрлі коммуникативтік жағдаяттағы жалқы есімдердің қызметі мен рөлін [9, 12] анықтау болса, психолінгвистикалық тұрғыдан онимдерді зерттеу – онимдерді жасау не жалқы есімді атау, қалыптастыру және оны тұлғалардың, тұтас ұжымның психологиялық тұрғыдан қабылдауын, жалқы есімдердің адамға әсерін, жалқы есімнің түрлі сезім туғызуын (қуану, мақтан тұту, күлкі туғызу, ашу шақыру, жек көру, жиреніш туғызу, өкіндіру т.с.с.), жалқы есімдер арқылы өз мәдениетін және өзге мәдениетті игеру тетіктерін, жалқы есімдер семантикасы мен формаларының мағынасын, жалқы есімнің мәтінге кірігуінің психологиялық бағдары мәселелерін зерттеу [9, 17] деп анықталады. Онимдерді әлеуметтік лингвистикалық тұрғыдан зерттегенде әлеуметтік өзгерістердің жалқы есімдерге ықпалы, тіл тұтынушылардың өзгеруі, тілдің әлеуметтік және территориялық саралануы, жаңа мемлекеттің құрылуы, әлеуметтік прогресс, қоғамдық сананың өзгерісі, қоғамның саналы түрде тілге ықпал етуі, тілдік контактілер мен тілдік жағдаят т.с.с. мәселелердің онимдерге ықпалы талданады. Онимдерді этнолінгвистикалық және лингвомәдени аспектіде зерттегенде жалқы есімдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктері талданады, ұлттық-мәдени ерекшелікке ие онимдерге қойылатын талаптар анықталып, онимдер мәдени семантикаға ие мәдени код ретінде алынады. Жалқы есімдерді когнитивтік тұрғыдан зерттеуде негізгі мәселелерге мыналар жатқызылады: нақты тілдік социумда қолданылатын жалқы есімдердің қабылдануы, тілдік тұлғалар санасында жалқы есімдердің қызметі, жалқы есімде бейнеленген менталды шындықтың берілуін сипаттау, тілдік сананың когнитивтік ұлттық базасын құрайтын тірек не өзек жалқы есімдерді анықтау, онимдерді әлемнің тілдік бейнесінің құрамдас бөлігі ретінде талдау т.б. [9, 37].

Е.А.Керімбаев өз зерттеуінде қазақ тіліндегі жалқы есімдер қызметін қарастырады, жалқы есімдер сөз бен тіл қостағанында және әлеуметтік тұрғыдан талдап, ауызша және жазбаша сөздегі, актив және пассив қолданысы, жалпытілдік және диалектілік, әдеби және әдеби емес қолданыстарын салыстыра зерделейді [10].

Көріп отырғанымыздай, ономастика мәселелері тек дәстүрлі, құрылымдық тұрғыдан ғана қарастырылмай, тіл білімінің антропоэлекті парадигмасына сай қалыптасқан жаңа бағыттар нысанына да алынып, зерделене бастаған. Тек ол зерттеулердің үлес салмағында ғана айырмашылық байқалады. Нақтырақ атасақ, онимдердің ішінде антропонимдер мен топонимдер өзгелеріне қарағанда кеңірек және тереңірек, жан-жақты зерттелген. Қандай бағытта талданса да, онимдер не жалқы есімдер адамның «тілді қолданған кезінде», басқаша айтқанда, дискурста толыққанды танылады. Г.Б.Мадиева жалқы есімдердің тілдегі сөздер

екенін, сондықтан оларды тіл білімінде қалыптасқан ережелер мен тұжырымдарға сай әрі арнайы лингвистикалық әдіс-тәсілдерді қолданып зерттеу керектігін, тіл білімінің әр бағыты тұрғысынан талдауға, зерттеуге болатынын атап көрсеткен [9, 37]. Ғалым пікіріне сүйене отырып біз онимдерді дискурс теориясы тұжырымдарына сай, әрі аталған ғылымның зерттеу әдіс-тәсілдеріне сүйене отырып талдап, ерекшеліктерін анықтауға болады деп ойлаймыз.

Дискурс теориясына қатысты ғылыми айналымдағы зерттеулерде дискурсталдау термині түрлі мағынада жұмсалатыны аңғарылады: 1) әлеуметтік зерттеу жүргізу әдісі ретінде, 2) сөз бен мәтіннің қалай ұйымдасатыны туралы эмпирикалық білімнің көлемі ретінде, 3) адамзат коммуникациясының жұмысы мен табиғаты туралы түрлі теориялардың негізі санатында, 4) әлеуметтік шындықтың құрылымы мен түсінілуінің теориясы сапасында ұғынылады [11, 40]. Дискурс теориясының пәнаралық сипатына сай дискурс талдау терминінің түрлі мағынада жұмсалуды да заңды. Дегенмен, дискурс талдау лингвистикалық зерттеу әдісі ретінде де орныққан. Бұл тұрғыдан келгенде, дискурс талдау әдісі «әрекет үстіндегі тілді» немесе «қолданыстағы тілді», яғни дискурсты «дискурсқа шикізат болған мәтін» мен сол мәтінді «қозғалысқа түсірген» коммуникация қосындысы ретінде қарап, талдау жасайды, сөз қарым-қатынасының орнауына шикізат болған мәтіннен басталып, оның нәтижесінде «мәтін (дискурс өнімі)» түзілетін үдерісті толық сипаттауға қолданылатын әдіс ретінде қалыптасқан. Біз дискурс талдау әдісіномастикалық атаулардың дискурстық сипатын анықтау мақсатында қолдандық. Дискурс талдау әдісінде: 1) тілдің формалды және функционалды қырысемантикамен, прагматикамен байланыста алынады, 2) тілдің қарым-қатынастық қызметі әлеуметтік әрекетпен теңдестіріледі; 3) тілді құрылымдық талдаудан қызметтік талдауға көшеді немесе астырт-үстірт құрылымдық талдау жүргізіледі. Ономастикалық атауларды талдауда аталған әдісті қолдана отырып үстірт құрылымына тілдік сипатын талдауды, ал астырт құрылымына атау мазмұнына бекітілген мәтіндер мазмұнын жатқызамыз.

НӘТИЖЕЛЕР

Ономастика теориясы мен дискурс теориясы өзара тығыз байланыста. Осы тығыз сабақтастықты негізге ала отырып дискурсқа ономастика аспектісінде, ал ономастикаға дискурс аспектісінде анықтама беруге болады. Ономастика аспектісінде дискурсқа: «Дискурс – бұл белгілі бір атаулар мен терминдерді қолданып, қоғамда әртүрлі мағыналық және идеологиялық контексті қалыптастыратын тілдік және коммуникативтік әрекеттер жүйесі» деп анықтама беруге болады, бұл анықтама дискурстың белгілі бір әлеуметтік топтар, мемлекет, мәдениет немесе қауымдастықтың көзқарастарын, құндылықтарын және идеологияларын көрсету үшін атауларды қолдану арқылы олардың мәнін арттыратынын және адамдардың сол атауларды қалай қабылдайтынына әсер ететінін танытады. Дискурсология аспектісінде ономастикаға мынадай анықтама ұсынамыз: «Ономастика – бұл атаулардың (топонимдер, антропонимдер, гидронимдер, т.б.) тек лингвистикалық құрылымын ғана емес, олардың қоғамдағы саяси, мәдени, тарихи және әлеуметтік дискурстағы рөлін зерттейтін ғылым». Яғни, ономастика атаулардың тек семантикасын емес, оларды қолдану арқылы берілетін белгілі бір мәдениетаралық мағыналарды, идеологиялық ұстанымдарды, әлеуметтік көзқарастарды және құндылықтарды ашады. Осыған байланысты орыс тіл білімі ғалымдарының ғылыми зерттеулерінде ономастиканың дискурстық теориясы мәселелері көтеріліп жүр. Е.Ю.Позднякова [8] ономастикалық лексиканы немесе онимді коммуникативтік үдеріске енетіндіктен, яғни белгілі бір тілде қарым-қатынасқа түсушілердің тек атауыштық мәнінде қабылдамай, олардың астарындағы мәтінді тұтас ұғатындықтан ономастиканың дискурстық теориясын жеке және жаңа теория ретінде түсінуді ұсынады. Ол өзінің бұл тұжырымына алғышарт ретінде атау теориясының ұстанымын атайды. Атау теориясында оним ономастикалық әрекеттің аясында қаралады да, шындықты тану үдерісі және соның нәтижесі де деп қабылданады. Белгілі бір нысанға (ол географиялық (топоним, микротопоним), қала нысандары (қалалық урбономим), коммерциялық кәсіпорын атаулары (эргоним), оның ішінде мейрамханалық бизнес, салтанатты шаралар мен мереке атаулары,

тұрғынжай ұйымдарының атаулары т.с.с.) атау беруде тіл өкілдері саналы түрде және шығармашылықпен әрекет етеді. Бұл үдеріс атау беру теориясында қарым-қатынасқа байланыссыз түсіндіріледі. Бірақ ономастикада онимдердің жеке атауыштық мәні ғана емес, оларды тұтас мәтін ретінде қабылданатыны аталып жүр. Демек, бұл ономастикалық атаулар – дискурстық әрекеттің бөлігі, олар дискурста түзіледі және қабылданады. Өздері дискурстың нәтижесі ретінде атауыштық мәнге ие бола отырып, дискурстың шикізатына да айналады, нақтырақ айтқанда, қарым-қатынаста ономастикалық атаудың астарындағы тұтас мәтіндік ақпарат ұғынылады. Дискурс күрделі коммуникативтік құбылысқа жатқызылады да, оның құрамына мәтін мен сол мәтінді түсінуді болғызатын тілден тыс мәнбірлер (қабылдаушының әлем туралы білімі, бағдары, пікірі және мақсаты) енеді.

Ал оним не ономастикалық атау тілдік тұлғалардың тілдесуі барысында дискурстық сипатқа ие болады да, сол дискурстық әрекетте атауыштық мәнімен қоса тілден тыс мәліметтерді де қоса тасымалдап, олардың түрлі қызмет атқаруына жағдай жасайды. Бұл тікелей адресаттың ономастикалық атауды не онимді субъективті қабылдауына және сол атаумен қандай мәнді ұғуына байланысты болады. Бұл ақпараттардың барлығы онимнің дискурстық өрісінде орын алады[8].

Ономастикалық атауларға дискурстық талдау жасағанда олардың мазмұнына қатысты мәтіндерді үшке топтастыратыны (бүгілген, қарапайым, іріленген) аңғарылады. Ономастикалық атаулар – өз астарына атаудың уәжін немесе аталу себебін түсіндіретін ақпараттарды «жасырған» мәтін. Бұл ой М.В.Горбаневский зерттеуінде мынадай тұжырыммен беріледі: «...кез келген нысанның географиялық атауының бойында жасырынған ақпарат(мәтін) болады, ал ол мәтіннің толыққанды ашылуы оған кәсіби деңгейде ғылыми сипаттама берумен байланысты болса, мәтіннің ішінара көлемде ашылуы дискурстың мақсаты мен міндетіне сай ауызша немесе жазбаша сөз барысында жүзеге асады. Ол өз кезегінде монологтың, диалогтың, полилогтың лингвистикалық және стилистикалық ерекшеліктеріне сай, дискурсқа қатысушылардың эмоционалдық, интеллектуалдық, білімдік, әлеуметтік және жас ерекшеліктеріне сәйкес көрініс табады [7, 254]. Мұндай дискурстық сипат (мәтіннің атау бойында бүгілуі мен коммуникативтік жағдаятқа сай ашылуы) тек топонимдерге ғана тән емес, ол кез келген атауға тән болып саналады [8, 247]. Мұндай ой В.О.Максимовтың зерттеуінде де жазылған, ол өз зерттеуінде мұндай мәтінді виртуалды куб сапасында елестетеді, оның әр қырында «бүгілген мәтін не ақпарат» орналасады, ол әдетте жеке компьютердің ұйқы режиміндегі сәтімен ұқсатылады. Коммуникация барысында қатысушылар өзінің коммуникация актісіне, мақсат-міндетіне сай сол кубтың өзіне қажетті ақпарат орналасқан қырын айналдырады. Бұл ақпараттың не мәтіннің өзектелу үдерісі қатысушылардың қалауына не қаламауына тәуелсіз жүзеге асады [12, 86]. Енді бір ғалымдар ономастикалық атаулардың мазмұнындағы мәтін не ақпарат жинақталып, бір сөз не сөз тіркесіне дейін кішірейеді деп есептейді, оны «қарапайым мәтін деп атайды [13,21]», біз оны «сығымдалған мәтін» деп ұсынамыз. Олар тұтас қабылданады, мәтіннің ішкі байланыстары көзге түспейді. Мұндай мәтіндерге мекеме не дүкен маңдайшалары, шығарма тақырыптары, немесе мақаланың түйін сөздер жиынтығын т.с.с. жатқызуға болады. Бұл Н.В.Михайлюкованың зерттеуінде қарастырылған. Оның айтуынша, маңдайшаларда (нысан атауы – қарапайым мәтін сапасында алынып отыр) үш компонент болады: сәйкестендіруші – қала нысанының жалпы атауы, оның қандай типке жататынын білдіретін бөлік (дәмхана, кәсіпорын т.с.с.), жіктеуші – қала нысанын нақтылайды, мысалы, гүл салоны, саралаушы – нысанның жеке атауы (эргоним). Сонымен қатар жарнамалық мақсаттағы ақпарат та енгізілуі мүмкін[14,6].

М.В.Голомидованың зерттеуінде урбанонимдер семиотикалық аспектіде сипатталған. Ғалымның пайымдауынша, бұл атаулар синкретті урбанонимдік іріленген мәтіндер деп қарастырылып, коммуникацияға қатысушының қабылдауына бағытталған кеңістіктік үзінділер деп саналады[15,13]. Ономастикалық атауларды дискурс ретінде зерттеуді ұсынған Е.Ю.Позднякованың негізгі ойы мынаған саяды: онимдерді дискурстық тұрғыдан зерттеу керек, бұл ономастиканы жаңа қырынан танытады. Онимдер – белгілі бір семантиканы

арқалаған, құрылымдалған, өз мазмұнына сан түрлі ақпаратты сыйғызып тұрған, бірыңғай қарым-қатынас заңына сай құрылған, атау берушіден қабылдаушыға қарай бағытталған, дискурста түсінілетін сөзге не сөз тіркесіне дейін сығымдалған мәтін. Дискурстық тұрғыдан талдағанда онимнің әрбірі атауды қабылдаған тілдік тұлғаның санасында сол атаумен парадигматикалық, синтагматикалық, ассоциативтік байланыстағы мәтіндер өзектелінеді. Дискурстық тұрғыдан талдағанда ономастикалық атаулар когнитивтік-дискурстық табиғатқа ие және дискурстық бірлік деп саналады. Ономастикалық атауды қабылдаған кезде қабылдаушыда сол атауға байланысты мәтіндер өзектелді деген сөз – сығымдалған мәтін ашылды, оқылды, зерделенді, яғни мәтін қозғалысқа түсті, дискурс жүрді деген сөз. Дискурстық бірлік сапасындағы ономастикалық атауға қатысты санадағы барлық мәтіндер жиынтығы дискурстық өрісті түзеді. Дискурстық өріс негізінен мынандай құрамдас бөліктерден тұрады: *«атауды беруші (тіл иесі - халық) – атау (ономастикалық бірлік) – атауды қолданушы (тілді пайдаланушы) – сөйлеу жағдаятында ономастикалық атаудың қандай мағынада қолданылып тұрғанын айқындайтын мәтін не білім»*.

Осы ғылыми тұжырымдарды енді нақты ономастикалық атауды, оның ішінде «Ұмай ана» мифонимін дискурстық бірлік сапасында алып, оның дискурстық құрал ретіндегі қызметін және дискурстық рөлін түсіндіріп көрейік.

ТАЛҚЫЛАУ

Ономастикалық дискурста ономастикалық атаулар дискурстық бірлік, дискурстық құрал ретінде жұмсалады және дискурстық рөл атқарады. «Ұмай ана» мифонимін талдауға кіріспес бұрын, осы аталған үш терминді анықтап көрейік.

Дискурстық бірлік – дискурстың құрамдас бөлігі болып табылатын мәтіндік не коммуникативтік элемент (сөз, сөз тіркестері, сөйлем, абзац, реплика т.с.с.). Ол нақты мәнмәтінде мағыналық тұтастық түзеді.

Дискурстық құрал – дискурстағы байланысты қамтамасыз ететін, мәтін (сөз) бөліктерін бір мағыналық жүйеге біріктіретін тілдік және прагматикалық элементтер (интонация, екпін, т.б. байланыстырушы элементтер). Олар дискурстағы мәтіннің тұтастығы мен логикалық құрылымын сақтауға қызмет етеді.

Дискурстық рөл – 1) дискурста қатысушының қызметтік міндеті немесе сөйлеу жағдаятындағы орны, 2) дискурстық бірліктің қоғамда қандай мағына мен қызмет атқаратыны, яғни қандай идеялар мен құндылықтарды қалыптастыратыны. Біздің ұсынып отырған жұмысымызда дискурстық рөл терминінің бірінші мағынасы «Ұмай ана» мифонимінің тілдік тұлға санасындағы сипатын анықтауға арналған сауалнамаға қатысушылар жауаптары негізінде талданды, ал екінші мағынасы «Ұмай» терминінің жалпы мәтіндегі мағыналарынан, мазмұнынан шығарылды. Ономастикалық дискурста әр онимнің дискурстық бірлік, дискурстық құрал ретіндегі сипаты мен дискурстық рөлін анықтауға болады. Бұл үш термин өзара тығыз бірлікте жұмсалады. Олардың арақатынасын 1-кестеден көруге болады.

1-кесте. Дискурстық бірлік, дискурстық құрал, дискурстық рөл терминдерінің арақатынасы

Термин	Анықтама	Айырмашылығы
Дискурстық бірлік	Мәтіннің негізгі құрылымдық элементі	Негізгі құрылым ретінде қаралады
Дискурстық құрал	Дискурсты ұйымдастыратын тілдік және прагматикалық элементтер	Бірліктер арасындағы байланысты реттейді
Дискурстық рөл	Дискурста қатысушының сөйлеу жағдаятындағы орны не дискурстық бірліктің мағынасы мен атқаратын қызметі	Қатысушылардың не дискурстық бірліктің қызметін сипаттайды

«Ұмай» мифонимі – түркі халықтарының мифологиясындағы мәдени-тарихи және рухани мазмұндағы жалқы есім ретінде дискурстың мағыналық элементі қызметін атқарады. Ол қызмет – дискурста нақты ұғымды, идеяны бекіту қызметі. Мысалы, діни-мифологиялық дискурста «Ұмай босанатын әйел мен балаға қамқорлық жасайды», қазіргі дискурста «Ұмай – қазақ брендтерінің бірі ретінде анаға құрметті білдіретін атау», бұл аналарды үймен қамтамасыз ету мақсатындағы «Ұмай» бағдарламасы не Назарбаев университетінің Ақылды жүйелер және жасанды интеллект институты (ISSAI) дайындаған адамның цифрлық прототипі Ұмай (Umaу) т.б. атаулар әсерінен қалыптасып орнықты деуге болады.

«Ұмай» атауы қазақтың ұлттық символдарының бірі ретіндегі мәдени идентификация құралы қызметін атқарады. Сонымен бірге бұл атау қамқорлық пен қорғауды сипаттауда метафоралық қызмет атқарады.

«Ұмай» атауы ономастикалық дискурста түрлі рөлге ие: тарихи-мәдени дискурста – құндылықтарды сақтаушы, діни-рухани дискурста – рухани қамқоршы, қазіргі медиа не жарнамалық дискурста – ұлттық бренд пен дәстүрдің символы, мәдени жобаларда «Ұмай» атауы – ұлттық құндылықтарды насихаттаушы рөлін атқарады. «Ұмай» атауының дискурстық бірлік, дискурстық құрал сипаты мен дискурстық рөлін 2-кестеге түсірдік.

2-кесте. «Ұмай» атауының дискурстық бірлік, дискурстық құрал сипаты мен дискурстық рөлі

Ономастикалық дискурста «Ұмай» атауының сипаты	
Дискурстық бірлік	Мәтіндегі негізгі мағыналық элемент
Дискурстық құрал	Ұлттық мазмұнды ұйымдастыратын метафоралық қызметі мен мәдени идентификация құралы болуы
Дискурстық рөл	Мәдени, тарихи не жарнамалық дискурста символдық қызмет атқаруы

Осы айтылғандарға сүйене отырып біз «Ұмай ана» мифонимін дискурстық бірлік деп санауға болады деп есептейміз. Оны осы атаудың бойына қазықталған қазақ дүниетанымында орныққан түсінікті мазмұндайтын мәтіндердің (білімнің) болуымен түсіндіреміз. Ол білімдер не мәтіндер осы атауға қатысты сөз жағдаятында қозғалысқа түседі, айтылады, қабылданады, түсініледі және сол ақпараттар негізінде қабылдаушылар санасында жаңа ақпарат не білім түзіледі. «Ұмай ана» атауына қатысты парадигматикалық, синтагматикалық, ассоциативтік байланыстағы мәтіндер өзара санада сабақтасып дискурс жүзеге асады. «Ұмай ана» атауының үстірт құрылымы – «Ұмай» жалқы есімі мен ана сөзінің тіркесі болса, мифонимнің астырт құрылымы – осы атаудың, яғни тілдік бірліктің мазмұнында бүгілген, сығымдалған мәтіндер мазмұны.

«Ұмай ана» бейнесінің тілдік санадағы сипатын анықтау мақсатында Google кесте арқылы сауалнама жүргізілді. Онда «Ұмай аңатуралы не білесіз, ол кім?» деген сұраққа жауап алынған болатын. Сауалнамаға барлығы 100 респондент қатысты, олардың барлығының ұлты – қазақ. Әлеуметтік статусы бойынша басым бөлігі – студенттер (90,2%), мұғалімдер үлесі – 3%.

Қатысқан 100 респонденттің тілдік санасында Ұмай ананы Тәңірлік образ (Құдай әйел) ретінде қарастырады, жағымды образда қалыптасқан. Тілдік тұлғалардың санасында Ұмай мифоантропонимі көркем шығарма, ертегі, миф кейіпкеріне қатысты өзектелген. Сауал тілдік тұлғалардың танымдық әрекетіне түрткі болды, «Ұмай ана» атауы туралы ойланды, атау берушінің интенциясын зерделеді, басқаша айтқанда атаудың негізіндегі пресуппозициясына шты. Осылайша «Ұмай ана» мифонимінің дискурстық өрісі анықталды деуге болады. Ол түрлі экстралингвистикалық мәнбірлерге (қабылдаушының біліміне, жасына, әлеуметтік дәрежесіне, көңіл-күйіне, жеке тұлғаның субъективтік тәжірибесіне, өмірлік ұстанымдарына, дискурстық тәжірибесіне) т.с.с. байланысты болады. Ономастикалық атаулар дискурс барысында ғана өзінің мазмұнын толық ашады. Дискурсқа қатысушылар онимді қабылдап түсінген сәттіолардың танымында орныққан, бұрыннан бар қабылдаған атауға байланысы бар білім (мәтін) қозғалысқа түседі. Осыны біз атауға сәйкес танымда бар дискурстық өрістің қозғалысы дейміз. Ономастикалық дискурста онимнің лексикалық, энциклопедиялық мағыналары, әлеуметтік-мәдени мазмұны түсініледі.

Осы сауалға берілген жауап негізінде «*Ұмай ана*» мифонимінің дискурстық өрісін былай ұсынамыз: *халық (атау беруші) – атаудың өзі – 100 респондент (атауды қабылдаушы) – Ұмай ана – Тәңірлік образ (Құдай әйел) (ономастикалық атауға қатысты танымдағы білім-мәтін)*.

Ғылыми айналымда жүрген «*Ұмай ана*» атауына қатысты төмендегі 9 мәтінді-танымдағы білім (дискурс-мәтін) деуге болады. Ол «*Ұмай ана*» атауының мазмұнына «сығымдалған». Бірақ дискурстасол мәтіндерді білген тілдік тұлғалар үшін ғана оның мазмұны оқылады, астырт құрылымдар мәні айқындалады.

1-дискурс-мәтін: Түркі халықтардың дүниетанымында *Ұмай ана* – ұрпақ жалғастыруды қолдаушы, ырыс-несібе тәңірі. Бұл тәңірді қазақ, хакас, қырғыз, алтайлықтар мен тывалықтар, шорлар және түріктер пір тұтқан. *Ұмай ана*ға қатысты мәліметтер Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінде, фольклор материалдарында (финн-угор халықтарында да) кездеседі. Ислам діні таралған соң *Ұмай ана* мен *Көк Тәңірі* қатар аталып, *Ұмай ана* есімі аналар мен нәрестелердің жебеуші пірі деп сақталған.

2-дискурс-мәтін: *Ұмай ана* өмір сүрген уақыт – біздің дәуірімізге дейінгі *Шғасыр*, әкесі – *Арғын Аспар*.

3-дискурс-мәтін: *Ұмай ана* – әйел толғатқанда қолдайтын періште. Сондықтан қазақтарда қыз ұзату, неке қиызу кезінде, жүктілер толғатқанда *Ұмай ана*ға жалынып, одан қолдау күткен.

4-дискурс-мәтін: Ежелгі түркі тілінде «*Ұмай*» сөзінің білдіретін мағынасы: «бала орны мен ізі», «ананың жатыры». *Ұмайдың «құдай-әйел»* деген түсінігі түркі халықтарының этнографиясында сақталған.

5-дискурс-мәтін: Ғалым *С. Қондыбайдың* пікірінше, түркі халықтарының түсінігінде *Ұмай* – *Май-ене* деп те аталған. *Ұмай* сөзіндегі «*ұма* – баланың жолдасы» дегенді білдірген. *Ұмай* – әйел кейпіндегі мифтік тәңір ие.

6-дискурс-мәтін: Көне түркілер қастерлеген заттың бірі – от. *Ұмай ана*ның табанынан от жаралған. Сондықтан от адамға жылылық пен ризық сыйлайды. Осы түсініктен *Ұмай ана* шаңырақтың, ошақтың, нәрестенің сақтаушысы.

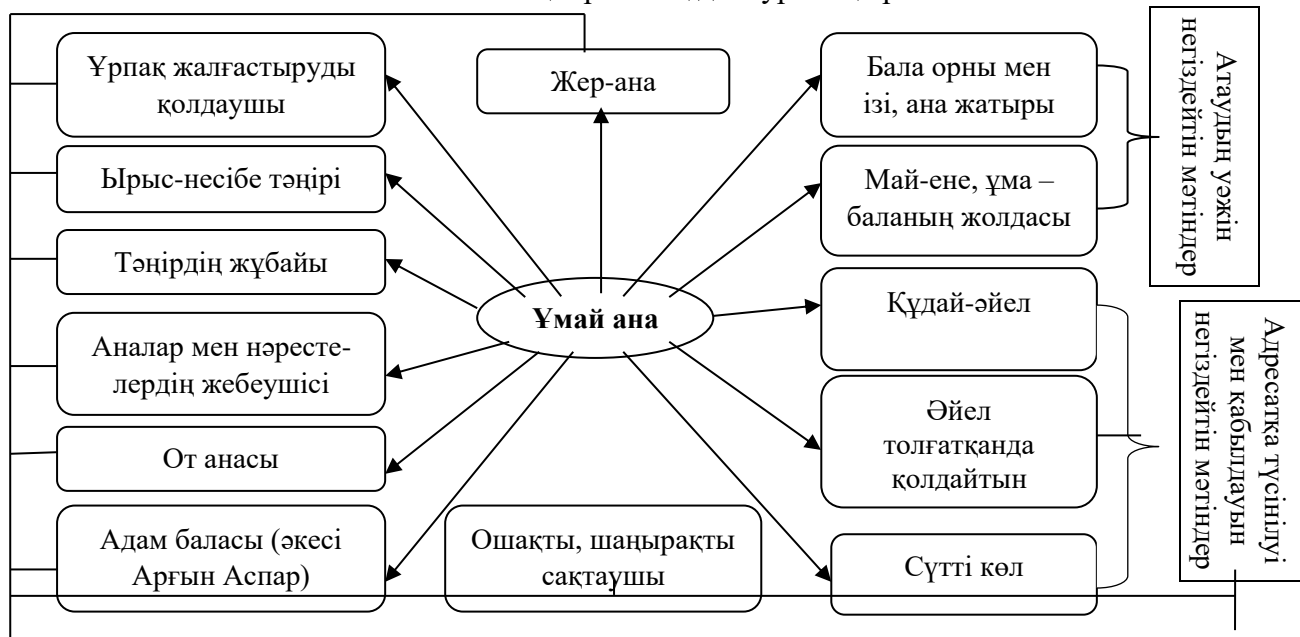
7-дискурс-мәтін: Ежелгі қазақ мифологиясында «*Ұмай ана* – *Тәңірдің жұбайы*, дербес *құдай*». Мифтік түсінікке сай «*Тәңір – Құдайдың жоғарғысы*», ол аспан мен жерді жаратады, сонан соң өзі қақ айырылып, ер мен әйелге ажырайды. *Тәңірдің қақ айырылған әйел жартысы* – *Ұмай Тәңір*. *Ұмай Тәңір* ананың сүті ағатын көл – *Сүтті көл*.

8-дискурс-мәтін: Қырғыздардың мифтік танымдағы «*Ұмай*» бейнесінде «сүтімен асырайтын жер ана, егін мен мал өнімінің *құдайы*» деген түсінік орныққан. Өнімнің түсімділігінің омырауынан аққанда сүтке байланысты деп сенген. Омырауынан сүт аққан *Жер-ана* түсінігі ежелгі үнді мен грек мифтерінде де айтылған.

9-дискурс-мәтін: «*Ұмай Ана және Аю батыр*» мифінде *Аю батыр* көкке қарап жалбарынып, қар астында қалың ұйқыға кеткен *Айсұлудың* оянуын тілейді. Сол кезде *Ұмай* мен *Құмай* деген екі құс батырдың басын жанап өтіп, бірі – ақ, екіншісі – қызыл, екі үлкен тасты жерге тастайды. Тастарды бір-біріне ысқылағанда от тұтанып, оның жалынымен *Айсұлу* жылынып оянады. Содан құс кейпінде ұшып келген *Ұмай ана*ға айналып, отты маздатады. Ұйқысынан оянған *Айсұлу Ұмай ана* мен отқа тағзым етіп, сәлем салады. *Ұмай Айсұлудың* бетін отқа тосқан қолымен сипап: «*Аю батырмен некелесіп, үбірлі-шүбірлі болыңдар, оттарың өшпесін*» деп бет сипап, сағым секілді жоқ болып кетеді. Күндердің күнінде *Айсұлуды* толғақ қысады. Қиналған жан *Ұмай ана*ға жалбарынады. Сонда *Ұмай ана* келіп келіншекті босандырып, сәбидің кіндігін кесіп, *Айсұлудың* маңдайынан сипап, баланы алдына беріп, батасын айтып көзден ғайып болыпты.

Осы 9 мәтін – «*Ұмай ана*» атауының дискурстық өрісі болып саналады. Оның 4-5-мәтіндері «*Ұмай ана*» аталуының шығу төркінін түсіндіріп тұр. Дискурстық өріске атаудың уәжін негіздейтін мәтіндер де, адресатқа түсінілуіне, қабылдануына негіз болатын мәтіндер де кіреді. Сызбаға түсірсек (1-сызба):

1-сызба. «Ұмай ана» ономастикалық бірлігінің дискурстық өрісі

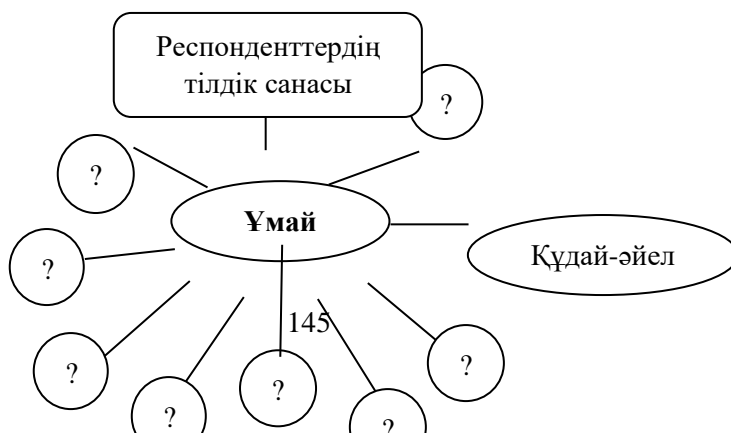
Ал «Ұмай» ономастикалық атауының дискурстық сипаты дискурстық бірлік (үстірт құрылым) пен соның мазмұнында жинақталған мәтінді (астырт құрылымдағы, танымдағы білім) түсінумен анықталады (2-сызбаны қараңыз).

2-сызба. «Ұмай ана» ономастикалық бірлігінің дискурстық сипаты

Үстірт құрылым	Ұмай ананың әкесі – Арғын Аспар	Ұмай ана – ұрпақ жалғастыруды қолдаушы, аналар мен нәрестелерді жебеуші пір	Ұмай мағынасы: «ананың жатыры, бала орны, ізі». Ұма – баланың жолдасы	Ұмай ананың табанынан от таралған, Ұмай – шаңырақтың сақтаушысы.	Ұмай – Сүтті көл	Ұмай – Жер-ана
Астырт құрылым	2-дискурс-мәтін	1-дискурс-мәтін 3-дискурс-мәтін	4-дискурс-мәтін 5-дискурс-мәтін	6-дискурс-мәтін	7-дискурс-мәтін	8-дискурс-мәтін

Ономастикалық атау дискурста қабылдаушы тарапынан сол атауға қатысты білетін ақпаратын санада өзектеп, соған сабақтастырып қабылданады. Бұл жоғарыда келтірілген «атаулар өз мазмұнында мәтіндерді виртуалды куб тәрізді жинақтап, астарында сақтап тұрады, оның әр қырындағы ақпарат коммуниканттың мақсатына, біліміне, жасына, әлеуметтік дәрежесіне т.с.с. сай өзектелгенде ғана оқылады» деген пікірмен сабақтасады. Біздің тәжірибемізде респонденттердің тілдік санасында «Ұмай ана – Тәңірлік образ (Құдай әйел)» деген мәтін ғана өзектелгені байқалады (3-сызбада берілді).

3-сызба. Респонденттер танымында «Ұмай ана» бейнесінің өзектелуі

Оның себептерін біз былай түсіндіреміз: 1) сауалнамаға қатысқан респонденттердің 90,2% оқып жүрген студенттер, олардың танымында «Ұмай ана – құдай әйел» мазмұнындағы мәтін өзектелген; 2) Қалған дискурс-мәтіндер мазмұны сауал берілген сәтте ойда «оянбаған», ол сауалнаманың электронды нұсқада алынуынан немесе респонденттердің дискурстық тәжірибесі (өзге мәтіндерді білмеуінен не білсе де, жауап берер сәтте ойына келмеуінен т.с.с.) болмауынан деп ойлаймыз. Әрине оның біз атамаған басқа да себептері болуы ықтимал.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, ономастика мәселелерінің дискурстық қырлары ономастикалық атауларды дискурстық бірлік деп санаудан басталады. Онимдердің дискурстық сипатын талдау өзекті. Ономастикалық дискурста атаулар танымдық (когнитивтік)-дискурстық сипатқа ие болады. Олардың танымдық сипатын ономастикалық атаудың бойына қазықталған мәтіндер жиынтығы немесе дискурстық өрісі түзеді. Дискурстық сипаты осы танымда орныққан дискурстық өрістің нақты коммуникативтік жағдаятта тек қатысушылардың санасында өзектелгенінен ғана көрініс тауып, қозғалысқа түсуімен айқындалады. Бұл адресант пен адресаттың дискурстық тәжірибесімен тікелей байланысты орындалады. Сондықтан онимдердің дискурстық сипатын тану үшін дискурс талдау әдісі, нақты айтқанда, үстірт-астырт құрылымдық талдау қолданылады. Онимнің мазмұны қарым-қатынас барысында айқын ұғынылады. Бұл ономастика мәселелерін дискурстық аспектіде зерттеудің маңыздылығын танытады. Осы сипатта зерттеу жүргізу ономастикалық атауды қабылдаудағы заңдылықтарды анықтауға сабақтасады. Зерттеудің болашағы осымен байланысты.

Ономастикалық атаулар, өзге де атаулар тәрізді дискурстық бірлік болып саналады. Олар дискурстық өріс түзеді. Оның құрамдас бөліктері бар: *«атауды беруші (тіл иесі - халық) – атау (ономастикалық бірлік) – атауды қолданушы (тілді пайдаланушы) – сөйлеу жағдаятында ономастикалық атаудың қандай мағынада қолданылып тұрғанын айқындайтын мәтін не білім»*. Атаудың дискурстық өрісіне оған қатысты барлық мәтіндер енеді.

Ономастика мәселелерін дискурстық тұрғыдан зерттеу «сөйлеуші адамды» тану мүмкіндігін арттыра түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Красных В.В. Единицы языка vs единицы дискурса и лингвокультуры (к вопросу о статусе прецедентных феноменов и стереотипов)/В.В.Красных //Вопросы психолингвистики. – Москва, 2008. – № 7,– С. 53–58.
- 2 Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
- 3 Sadirova, K., Orynbasarova, T.Z., Baktygalievna, B.-A.-A., Balgalievna, Z.R., Sandybayevna, S.P. Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness//Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p.
- 4 Tektigul Zh.O., Karabaev M.I., Duzmagambetov E.A., Bayadilova-Altybayeva A.B. Mythological aspect of some Kazakh toponyms // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – №4-2(55). – P. 71–75. <http://doi.org/10.24412/2500-1000-2021-4-2-71-75>
- 5 Madiyeva G., Boribayeva G., Medetbekova P., Mambetov K., Ingamova J. Peculiarities of toponymic reflexes of Kazakhstan //XLinguae. –2018. Volume 11, Issue 1, January. –P. 342-353. <http://doi.org/10.18355/XL.2018.11.01.29>
- 6 Neethling, B. (2016). Street Names: A Changing Urban Landscape. In C. Hough, & D. Izdebska (Eds.) The Oxford Handbook of Names and Naming (pp. 145–157). Oxford: Oxford Univ. Press. <https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.50>

- 7 Горбаневский М.В. Русская городская топонимия: проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания: дис...д-ра филол. наук / М.В. Горбаневский. М.; ГосИРЯП, 1994. – 432 с.
- 8 Позднякова Е.Ю. К вопросу о дискурсивной теории ономастики // Культура и текст. – Москва, 2021. – № 1 (44). – С. 243-261.
- 9 Мадиева Г.Б. Ономастика Казахстана: аналитический обзор (подходы исследования оноимов). – Алматы, 2018. 80 б.
- 10 Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном функциональном аспектах. – Алматы, 1995. – 248 б.
- 11 Cameron D. Working with spoken discourse. – London, 2013. – 316 p.
- 12 Максимов В.О. Русский фамильный антропоним как свернутый текст и его лексикографическое описание / В.О. Максимов // Вестник РУДН, серия «Русский и иностранные языки и методика их преподавания». – Москва, 2015. – № 4. – С. 83–89.
- 13 Сахарный Л.В. Набор ключевых слов как текст / Л.В. Сахарный, С.А. Сиротко-Сибирский, А.С. Штерн // Психолого-педагогические и лингвистические проблемы исследования текста: Тез. докл. – Пермь: Пермский политехнический ин-т, 1984. – С. 81–83.
- 14 Михайлюкова Н.В. Тексты городских вывесок как особый речевой жанр (на материале языка г. Владивостока): автореф. ... дис. канд. филол. наук / Н.В. Михайлюкова. – Владивосток, 2013. – 27 с.
- 15 Голомидова М.В. Урбанонимы как ресурс управления восприятием городского пространства / М.В. Голомидова // Коммуникативные исследования. – Омск, 2019. – Т. 6. – № 1. – С. 11–30.

Материал 04.03.2025 баспаға түсті

Дискурсивные аспекты проблем ономастики

К.К. Садирова¹, Р.Б. Жазыкова¹

¹Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актюбе, 030000, Республика Казахстан

В статье дано обоснование исследования проблем ономастики в дискурсивном аспекте. Цель работы состоит в том, чтобы рассматривать вопросы ономастики как дискурсивные действия и исследовать онимы как процесс в реальной жизни и результат этого процесса. Основное направление: ономастический дискурс, идея: оним – дискурсивная единица, его дискурсивное поле, различное по ситуативной актуализации в языковом сознании. Научная и практическая значимость: дискурсивный характер оноимов, дискурсивное поле, определение, описание терминов «сжатый текст», передача модели анализа. В исследовании метод анализа дискурса использовался для объяснения раскрытия в дискурсивной деятельности «сжатых текстов», хранящихся в содержании онима (Умай). Основные результаты: дискурсивное поле оноимов состоит из следующих частей: дающий имя – само имя – получатель имени – дискурс-текст, относящийся к ономастическому названию. Дискурсивное поле включает опорные тексты, которые послужили основой для ономастического наименования, его понимания, восприятия. Знания, закрепленные в содержании оноимов, переносимые в дискурсе, приобретают дискурсивный характер только тогда, когда они понятны коммуникантам. Дискурсивный опыт также важен в это время. Ценность исследования: результаты исследования оноимов в дискурсивном аспекте дополняют новыми выводами науки дискурсологии, ономастики. Практическая значимость: дискурсивное поле оноимов, результаты анализа актуализации в соответствии с обстоятельствами подходят для исследований в данном направлении.

Ключевые слова: дискурс, ономастика, оним, дискурсивный опыт, дискурсивное поле, имя.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Красных В.В. Единицы языка vs единицы дискурса и лингвокультуры (к вопросу о статусе прецедентных феноменов и стереотипов)/ В.В.Красных // Вопросы психолингвистики. – Москва, 2008. – № 7, – С. 53–58.
- 2 Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. –560 с.
- 3 Sadirova, K., Orynbasarovna, T.Z., Baktygalievna, B.-A.-A.,Balgaliyeva, Z.R., Sandybayevna, S.P.Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness// Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p.
- 4 Tektigul Zh.O., Karabaev M.I., Duzmagambetov E.A., Bayadilova-Altybayeva A.B. Mythological aspect of some Kazakh toponyms // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – №4-2(55). – P. 71–75. <http://doi.org/10.24412/2500-1000-2021-4-2-71-75>
- 5 Madiyeva G., Boribayeva G., Medetbekova P., Mambetov K., Ingamova J. Peculiarities of toponymic reflexes of Kazakhstan //XLinguae. –2018. Volume 11, Issue 1, January. –P. 342-353. <http://doi.org/10.18355/XL.2018.11.01.29>
- 6 Neethling, B. (2016). Street Names: A Changing Urban Landscape. In C. Hough, & D. Izdebska (Eds.) The Oxford Handbook of Names and Naming (pp. 145–157). Oxford: OxfordUniv. Press. <https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.50>
- 7 Горбаневский М.В. Русская городская топонимия: проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания: дис...д-ра филол. наук / М.В.Горбаневский. – Москва: ГосИРЯП, 1994.– 432 с.
- 8 Позднякова Е.Ю.К вопросу о дискурсивной теории ономастики//Культура и текст. –Москва, 2021. – № 1 (44). – С. 243-261.
- 9 Мадиева Г.Б. Ономастика Казахстана: аналитический обзор (подходы исследования онимов). – Алматы, 2018. 80 б.
- 10 Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном функциональном аспектах. – Алматы, 1995. – 248 б.
- 11 Cameron D. Working with spoken discourse. – London, 2013. – 316 p.
- 12 Максимов В.О.Русский фамильный антропоним как свернутый текст и его лексикографическое описание / В.О.Максимов // Вестник РУДН, серия «Русский и иностранные языки и методика их преподавания». – Москва, 2015. – № 4. – С. 83–89.
- 13 Сахарный Л.В. Набор ключевых слов как текст / Л.В. Сахарный, С.А.Сиротко-Сибирский, А.С.Штерн // Психолого-педагогические и лингвистические проблемы исследования текста: Тез. докл. –Пермь: Пермский политехнический ин-т, 1984. – С. 81–83.
- 14 Михайлюкова Н.В. Тексты городских вывесок как особый речевой жанр (на материале языка г. Владивостока):автореф. ... дис.канд.филол. наук /Н.В. Михайлюкова. – Владивосток, 2013. – 27 с.
- 15 Голомидова М.В. Урбанонимы как ресурс управления восприятием городского пространства / М.В. Голомидова // Коммуникативные исследования. –Омск,2019. – Т.6.– № 1. – С.11-30.

Материал поступил в редакцию журнала 04.03.2025

Discursive aspects of onomastics problems

К.К. Sadirova¹, Р.В. Zhazykova¹

¹К. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan

This article provides a theoretical justification for examining onomastics from a discursive perspective. The study aims to explore onomastic phenomena as discursive actions, analyzing onyms both as dynamic processes in real-life communication and as their resulting linguistic products. The research focuses on the concept of onomastic discourse, proposing that onyms function as discursive

units with fields of meaning that vary depending on situational actualization in linguistic consciousness.

The scientific and practical significance of the study lies in its examination of the discursive nature of onyms, the structure of their discourse field, and the conceptualization of terms such as "compressed text" and models of discursive analysis. Discourse analysis is employed to investigate how "compressed texts" embedded in onyms (e.g., Umai) are revealed through discursive activity.

The findings indicate that the discursive field of onyms comprises several components: the name giver, the name itself, the recipient of the name, and the discourse-text associated with the onym. Additionally, the discursive field includes reference texts that form the basis for onomastic naming, shaping its interpretation and perception. The knowledge encoded within onyms acquires a discursive character only when it is actively processed and understood by communicants, with discursive experience playing a crucial role in this process.

The study contributes to both discourse analysis and onomastics by offering new insights into the interaction between linguistic naming and discourse. The practical implications of this research extend to studies on the contextual actualization of onyms, providing a methodological framework for further investigations in this field.

Key words: discourse, onomastics, onym, discursive experience, discursive field, name.

REFERENCES

- 1 Krasnykh V.V. Edinitsy yazyka vs edinitsy diskursa i lingvokultury (k voprosu o statusе pretendentnykh fenomenov i stereotipov) //Voprosy psikholingvistiki [Units of language vs units of discourse and linguoculture (on the question of the status of precedent phenomena and stereotypes) // Questions of psycholinguistics] (Moscow, 2008) [In Russian].
- 2 Kubryakova E.S. Yazyk i znanie: na puti polucheniya znaniya o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniya. Rol yazyka v poznaniimira [Language and knowledge: on the way to gaining knowledge about language: Parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world] (Moscow, 2004) [In Russian].
- 3 Sadirova, K., Orynbasarovna, T.Z., Baktygalieva, B.-A.-A., Balgalieva, Z.R., Sandybayeva, S.P. Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness // Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p.
- 4 Tektigul Zh.O., Karabaev M.I., Duzmagambetov E.A., Bayadilova-Altybayeva A.B. Mythological aspect of some Kazakh toponyms // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2021. – №4-2(55). – P. 71–75. <http://doi.org/10.24412/2500-1000-2021-4-2-71-75> [In English].
- 5 Madiyeva G., Boribayeva G., Medetbekova P., Mambetov K., Ingamova J. Peculiarities of toponymic reflexes of Kazakhstan // XLinguae. – 2018. – Vol. 11, Issue 1. – P. 342-353. <http://doi.org/10.18355/XL.2018.11.01.29> [In English].
- 6 Neethling, B. (2016). Street Names: A Changing Urban Landscape. In C. Hough, & D. Izdebska (Eds.) The Oxford Handbook of Names and Naming (pp. 145–157). Oxford: Oxford Univ. Press. <https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.50>
- 7 Gorbanevsky M.V. Russkaya gorodskaya toponimiya: problem istoriko-kulturnogo izucheniya sovremennogo leksigraficheskogo opisaniya: Dis...d-ra filol.nauk [Russian urban toponymy: problems of historical and cultural study and modern lexicographic description: dissertation of Doctor of Philology]. (Moscow, 1994) [In Russian].
- 8 Poznyakova E.Yu. K voprosu o diskursivnoi teorii onomastiki // Kultura I tekst [On the issue of the discursive theory of onomastics // Culture and Text]. (Moscow, 2021) [In Russian].
- 9 Madiyeva G.B. Onomastika Kazakhstana: analiticheski ozor (podchody issledovaniya onimov) [Onomastics of Kazakhstan: analytical review (approaches to the study of onyms)]. (Almaty, 2018) [In Russian].
- 10 Kerimbaev E.A. Kazakhskaya onomastika v etnokulturnom, nominativnom funktsionalnom aspektakh [Kazakh onomastics in ethno-cultural, nominative functional aspects] (Almaty, 1995). [In Russian].

- 11 Cameron D. Working with spoken discourse (London, 2013) [In English].
- 12 Maksimov V.O. Russkii familnii antroponim kak svernutyi teksti ego leksikograficheskoe opisanie // Vestnik RUDN, seriya "Russkie i inostrannye yazyky i metodika ikh prepodavaniya" [Russian family anthroponomy as a collapsed text and its lexicographic description // Bulletin of the Russian Academy of Sciences, series "Russian and foreign languages and methods of their teaching"]. (Moscow, 2015) [In Russian].
- 13 Sakharny L.V. Nabor kljuchevyh slov kak tekst // Psihologo-pedagogicheskie i lingvisticheskie problemy issledovaniya teksta: Tez. Dokl. [A set of keywords as a text // Psychological, pedagogical and linguistic problems of text research: abstract of reports]. Perm, 1984) [In Russian].
- 14 Mikhailyukova N.V. Teksty gorodskikh vyvesok kak osobyi rechevoi zhanr (na material yazyka g. Vladivostoka): avtoref. ... dis.kand.filol. nauk [Texts of city signs as a special speech genre (based on the material of the language of Vladivostok: abstract ... dissertation of the Candidate of Philology] (Vladivostok, 2013) [In Russian].
- 15 Golomidova M.V. Urbanonimy kak resurs upravleniya vospriyatiem gorodskogo prostranstva [Urbanonyms as a resource for managing the perception of urban space // Kommunikativnie issledovaniya]. (Omsk, 2019) [In Russian].

Received: 04.03.2025

IRSTI 16.01.11

DOI: [10.59102/kufil/2025/iss1pp150-166](https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss1pp150-166)

E.V. Sazhina¹, A.K. Yeleuzhanova², G.Z. Beysembaeva², S.M. Duisengazy²

¹Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, 246003, Republic of Belarus

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan

LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF THE NEUROTECHNOLOGY TERMINOLOGY IN PODCASTS

This article explores how podcasts, as a modern media communication genre, contribute to the formation, adaptation, and popularization of neurotechnology terminology on popular platforms such as "YouTube", "www.litres.ru" and "Podcasts.lab" among a broad audience.

In the era of globalization and the rapid development of technology, the emergence of new scientific terms demands effective integration into everyday language. Podcasts offer a valuable means for non-experts to grasp complex terms in an accessible and engaging manner.

The aim of this study is to analyze the lexical and semantic characteristics of neurotechnology terminology in podcasts, identify strategies for adapting specialized vocabulary, and compare the effectiveness of different podcast formats in popularizing scientific knowledge.

The scientific novelty of the study lies in considering podcasts as a genre of media discourse that contributes to the formation and dissemination of neurotechnology terminology — a topic that has not been previously explored from a linguistic perspective.

To achieve the research aim, quantitative and qualitative methods were used, including lexicosemantic analysis, content analysis, and comparative analysis.

Podcasts were selected based on criteria such as popularity, topic relevance and format (in this study, podcast-monologue and podcast-interview).

Audio and video materials were transcribed using the "Taguette" and "Python" programs, the coding process facilitated by "QualCoder" software. Terminological units were categorized according to their lexical and semantic characteristics (e.g., borrowings, neologisms, blendings, calques, abbreviations, etc.).